

MANİLERDE SOSYAL MEKÂN TEZAHÜRÜ: PENCEREDE SÖYLENEN MANİLER

SOCIAL SPACE REFLECTIONS IN MANIAS: MANI SAYING THROUGH A WINDOW

Begüm KURT*

ÖZ: Mekân, toplum ve kültür ilişkisi, bir halka ait sözel ürünlerin biçimlenmesinde ve sosyal yapının edebi ürünler aracılığıyla gösteriminde önem taşımaktadır. Halkın sözel yaratmalarında, yaratımın icra mekânı ile kaynaşık yapısı üzerinde bu ilişkinin etkisini görmek mümkündür. Maniler kısa deyişler olarak aktarımının kolay olması; her çeşit hissi anlatımda kullanılabilmesi; törenler, şenlikler, kutlamalar, oyunlar ve benzeri çok çeşitli ortamlarda oluşturulmaya olanak tanıyan canlı yapısı ile halk nazımının temel biçimlerinden biri olarak zengin bir gelenek sergilemektedir. Manilerin bu denli çeşitli konu üzerine ve farklı zamanda söylenebilmesi içeriğinde birçok sosyal mekânı da beraberinde getirmiştir. Bu mekânlar değerlendirildiğinde sosyal dokunun etkisinin görüldüğü bir mekân olarak pencere dikkat çekicidir. Pencere, icra ortamı ve duyguya döken eden icracının iletişimini gerçekleştirdiği yer olarak sıklıkla ifade bulunmuştur. Çalışmada yazılı kaynaklardan elde edilen manilerde, metin çözümleme yöntemi ile pencerenin sosyal bir mekân olarak kullanımı ve bunda toplumsal yapının iz ve aksiyonunu açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Böylece bir duygu aktarım aracı olan manilerin edebi geleneğimiz içerisinde söylenme amaçları doğrultusunda kadın erkek iletişimindeki fonksiyonu mani metinleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Toplumun gelenek ve görenekleriyle söz iletme yönteminin yansımalarını bulduğumuz bu tür manilerde sevginin ve ilginin ifadesine hangi şekillerde yer verildiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sözlü kültür, iletişim, mani, mekân, pencere.

ABSTRACT: *The relation of space, society and culture is important in shaping the verbal productions of a people and in the display of social structure through literary products. In the verbal creations of the people, it is possible to see the effect of this relationship on the fused structure of creation with the place of performance. "Mani" are easy to convey as short sayings; can be used in all kinds of emotional expressions; it exhibits a rich tradition as one of the basic forms of folk poetry, with its living structure that allows it to be created in various environments such as ceremonies, festivities, celebrations, games and so on. The fact that "mani"s can be said on so many topics and times has enabled many social spaces to be included in its content. When we evaluate these spaces, the window as a social space is striking. The window has often been expressed as the place where the performance of the performer, who expresses the performance environment and emotions, takes place. In this study, it is aimed to reveal the use of the window as a social space and the trace and action of the social structure in the manuscripts obtained from written sources with the text analysis method. The function of "mani", which is a communication tool, in the communication of men and women in our literary tradition has been evaluated through manic texts. The ways in which the expressions of love and interest are used*

* Dr. Öğretim Üyesi - Çaç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Mersin - begumkurt@windowslive.com (ORCID ID: 0000-0002-4509-5125)

This article was checked by Turnitin.

in such "mani", where we find the reflections of the traditions and customs of the society and the method of speaking, have been revealed.

Keywords: Oral culture, communication, mani, space, window.

Giriş

Mani, Türk dünyası söz söyleme geleneğinin ortaklıklarından biri olması dolayısıyla geniş bir coğrafyada canlı bir üretim alanına sahiptir. Anonim halk edebiyatında hem şekil hem de bir tür olarak elverişli yapısıyla diğer nevrlerle alışverişte bulunmuş, ilintili olarak birçok farklı türe kaynaklık etmiş ya da yanı sıra bu türlerin içinde müstakil bir biçimde kendisine yer bulmuştur. Maniler küçük kuruluşlarına karşılık neredeyse üzerine söylenmedik herhangi bir konunun bulunmaması sebebiyle zengin bir içerik oluşturmuştur. Buna bağlı olarak temelde duygu ve düşünce aktarmanın yanı sıra mesaj vermek, haberleşmek, eğlenmek, vakit geçirmek, törenleri yürütmek, yol göstermek gibi birçok işleve sahiptir. Manilerin atik ve diri söyleyiş özellikleri sayesinde icralarıyla atışmaya ya da karşılıklı söylemeye olanak sağlayan yapısı, bu işlevlerin ortaya konduğu icra ortamlarının esas ürünleri olarak önem kazanmalarını sağlamıştır.

Kültüre bağlı ifade geleneği, yaratıcısı ve yaşatıcısı olan toplumun düşünce, inanç, davranış özelliklerinin yansıdığı mekân ile etkileşim halindedir. Mekâna bağlı algı, mekânın sağladığı sınırlılıklar ya da özgürlükler; sözlü ürünlerin icrasına ve söylem biçimine etki etmekte, böylece sosyal dinamiklerin sözlü iletişimin bir parçası olarak kabul edilebilecek halk edebiyatı ürünlerinin biçimlenmesinde, kendine özgü bir zemin yaratmaktadır. Bu durum aynı zamanda sözlü ürünlerde yer alan mekân ve mekân unsurlarının birer gösterge olarak işlev yüklenmelerine sebep olmuştur. İletişim kurma ve duygusal durumu ifade için duyulan güçlü istekle yaratılan söz söyleme biçimleri, toplumsal ve kültürel yapının etkisiyle bazı mekânlara sosyal olma niteliği kazandırmıştır.

Yapılan araştırmalarla ortaya konan geniş mani külliyatından hareketle, manilerde diğer anonim halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi özel birtakım mekânların bulunduğu tespit edilmiş, çalışmada bunlardan içtimai yapıyı da sergilemesi bakımından pencere ele alınmıştır. Bu kapsamda yazılı kaynaklar ve özellikle yerel deyiş, mekân ve sosyal yapı ilişkisini sergileyen derleme temelli yöresel mani çalışmalarından seçilen mani metinleri incelenmiştir. Böylece kültürel ve toplumsal belleğin insanın ait olduğu çevreyle etkileşiminin halk nazımının temasına nakşedilişini yani edebi boyutunu yorumlamak düşüncesiyle manilerde sosyal değişmelerin ruhsal ve düşünsel varlığının pencere kavramı ile nakli açıklanmaya çalışılmıştır. Pencere maddi varlığı ile eve ışık girmesini veya hava akımını sağlamak gibi işlevleri yerine getirirken mani metinlerinde sosyal bir mekân niteliğiyle kültürel değerler bağlamında özellikle İslamiyet sonrası gelişen geleneksel tutumu yansıtmıştır.

Anonim Türk Halk Edebiyatında Maniler

“Millet kimliği olan kültürler uygarlığı oluşturur. Kültür bir insan topluluğunun oluşturduğu, geliştirdiği, içinde yaşadığı ve yaşattığı ortamdır” (Artun, 2009: 112). “Türk insanının tasarım gücünü, değer yargılarını, maddi ve manevi unsurların ahenkli sentezini ortaya koyuştaki kudretini, tabiatı, güzeli, sevdâyı ele alıştaki inceliğini ortaya koyarak sosyal yapının kültürel göstergesi olan halk edebiyatı ürünleri, sözel kültür hayatımızı aydınlatacak bilgi, düşünce ve sembollerle kültür tarihi açısından önem arz etmektedir” (Eker, 2015: 400).

Bu bağlamda maniler köklü bir şiir geleneğinin ürünüdür. Türk dünyasının hemen her yerinde farklı adlandırmalarla bilinmekte ve söylenmekte oluşu bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Anonim yaratılarda bir nazım şekli ve bir tür olarak sıklıkla kullanılmıştır. Yaygın tanımlamalarda öncelikle biçimsel özelliklerine vurgu yapılır ve tek dörtlükte hecenin 7’li kalıbıyla oluşturulan, kafiye örgüsü aaxa biçiminde olan halk nazmı olduğu belirtilir. Doğan Kaya bunun temel ayrım olduğunu şu sözlerle ifade eder: “Maniyi diğer Türk halk şiiri şekillerinden ayıran en önemli fark, kafiye düzeni ile bağımsız dörtlükler halinde söylenişe sahip olmasıdır” (2014: 56).

Ancak yaygın formu böyle olmakla birlikte kalıp dışına çıkan maniler de bulunmaktadır. Yalın bir üslupla ortaya konan manilerin daha az ya daha çok sayıda hece sayısı ve dize ile kurulanları da vardır. Bu durum manilerin icra ortamlarının ve söylenme amaçlarının, en az şekil özellikleri kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yaygın form maniyi diğer anonim ürünlerden ayırmakla birlikte çok çeşitli konular üzerine, kolay söylenebilme özelliği kazanmasını da sağlamıştır.

“Maniler, müstakil dörtlüklerden meydana geldiği için uzun anlatmalara, tasvirilere, teferruatlara fazlaca yer verilmez; söylenmek istenen şey kısa ve öz olarak ifade edilir. Onun için mani mısralarında yoğun bir anlatım söz konusudur” (Şimşek, 2015: 77). Çoğu bir dörtlükten oluşan manilerde, bu dört mısraya sığdırılmış koca bir hayat felsefesini; sosyal hayattaki akıl almaz aksaklıkları, çelişkileri, çatışmaları; toplumun değer yargılarını, inanç sistemini; inanç, töre veya yönetim baskısıyla açıkça ifade edilemeyen duygu ve düşünceleri, aşk anlayışlarını; hayata bakış tarzlarını, beklentileri, umutları, umutsuzlukları; yaşanan mekânı, yaşayış biçimini, yeme-içmeden giyim-kuşama kadar daha birçok şey bulunabilmektedir. Bu yönleriyle maniler bir giz küpü gibidirler (Çelik, 2001: 100).

Hacmi küçük olan, ancak dışavurumu zengin bir dünya sunan maniler, içeriğinde birçok konu ve temayı barındırır. Çoğunlukla eğlenmek, eğlendirmek ve hoşça vakit geçirmek amacıyla söylenmiş olsalar da duygu ve düşünce iletimi sağlar, yaratıldıkları çevre ve yaratıcısı insanın alışkanlıklarını, inançlarını, değer yargılarını taşır. Manilerde asıl anlam son iki dizede aransa da bir kültürel zemin üzerine inşa edilmelerini sağlayan ilk iki dizedir. Manileri bu dize üzerine yapılanmasını ve dizelerin anlam

fonksiyonunu Mehmet Naci Önal şöyle açıklamıştır: “Maniler dört dizeye bir romanı veya bir öyküyü anlatır. Bu öykünün bir öznesi ve bir yüklemi vardır. İş yapan ve yapılan bir eylem vardır. Bu eylemin nerede ve ne zaman yapıldığı daha çok ilk iki dizede verilir. Bu ilk dizeler bu yüzden gereksiz veya doldurma dizeler değildir. İlk dizeler genellikle dinleyiciye bir yer veya ortam sunar. Sonraki iki dizeye hazırlık yapar. Çoğu kez manilerde doğrudan zaman verilmez. Zaman dolaylı olarak anlatılır. Kış, yaz, sabah, gece gibi ifadeler maninin zamanını belirler. Manilerde eylemi etkileyen en önemli öge nesnedir” (2007: 370).

Bununla birlikte maddi ve manevi hayatın sosyal tezahürlerini içermesi ve bunun edebi çözümlemesinin yapılabilmesi için manici tarafından söylenme nedenlerinin ortaya konması gerekir. Somut yaşamdan bağımsız olmayan maniler çevreyi olduğu gibi sunar ve manicinin sıradan yaşamı içinde söyleme nedenini sonuca bağlar. Manilerin söylenme sebeplerinden biri karşı cinsle iletişim kurmaktır. Kavuşamama, ayrılık, özlem, hasret, sitem, pişmanlık sözleri içerir. Bu nedenle maniler büyük oranda sevgi ve aşk konuludur. Manicinin de anlatmak istediği bu duygulara bağlı yaşadıklarıdır. Çünkü mani, bir dışavurum aracıdır. Bütün fonksiyonelliği ile söz konusu tür “... karşılıklı konuşup anlaşmayı sıkı yasaklara bağlayan toplum, düğünlere-derneklere, bağ bozumu, bulgur çekimi gibi ekonomik etkinliklere, bayram, düğün, panayır ve Hıdırellez eğlencelerine mani söyleme geleneğini sokmakla adeta yasakların kapısını aralamıştır” (Yardımcı, 2002: 25; Başgöz, 1957: 8).

Manilerde Sosyal Bir Mekân Olarak Pencere

Mekânlar fiziksel bir ortam olmalarının dışında kültürel ve toplumsal algı ile ilintili yaratım ve icra merkezleridir. Mekân ve insan birbirine tabidir. İnsanların aidiyetlerini gösteren ve sosyal niteliklerini belirleyen unsurlardan biri olarak mekân, toplum ve kültürü forma sokar. İçinde bulunulan coğrafya ve çevre toplumsal algıyı hem etkiler hem de ondan etkilenir. Bu durum mekânların sosyal yapı olarak birçok yansımayı içerdiklerini göstermektedir.

Mekân, insan ve toplum ilişkisinin edebi ürünlerde farklı boyutlarını görmek mümkündür. Edebiyat ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim bu zemin üzerinde oluşur. Edebi verimler birçok katmanı içerir. Bu katmanların tarihi, coğrafi, sosyolojik ve psikolojik birçok yönü vardır. Halkın kendi estetik zevkiyle oluşturduğu anlatım araçlarında geçmişini ve geleceğe dair ümidini, beklentisini, yaşadığı sevgiyi, özlemine, kızgınlığını, yaptığı eleştiriyi bulabiliriz. Bu açıdan değerlendirildiğinde insanın birey olarak yaşadığı toplumun geleneklerine ve yaygın kabullerine bağlı olarak şekillendirdiği düzenin soyut ve somut toplumsal ifadesini barındıran maniler ilgi çekici anlatımlar sunar. Bu deyişlerin içinde birçok mekân unsuru bu açıdan değer taşımaktadır.

Bu mekân unsurlarından biri, ev içindekinin kendisini bir anlamda koruma altında tutarken dış dünyaya hâkim olmasını sağlayan penceredir.

Pencerenin mani metinlerinde hem sosyalleşmeyi sağlayan bir yer unsuru hem de sosyal ve toplumsal yargıyı yansıtmada aracı olduğu görülmektedir. Çevreye açılan pencere; dışardakinin içeridekine, içeridekinin dışarıdakine diyecek sözünü, tıpkı maddi varlığı ile yaptığı gibi simgesel anlamda da kaynak olup aktarmakta, söyleyen ve muhatap ilişkisini düzenlemektedir. Diğer bir söyleyişle cisim olarak dışarı açılan pencere, manilerde içeriye açılır ve düşünceyi, duyguyu yansıtır. Böylece kültür ve mekân etkileşiminin söz ve iletişim üzerinde yarattığı bireşimle manilerde pencere kavramı geniş ölçüde yer bulmuştur.

Bununla birlikte pencere sadece manilerde değil halk edebiyatının diğer ürünlerinde de sıkça kullanılan bir sosyal mekândır. Halk nazmının en zengin ifade ürünlerinden biri olan türkülerde emsal kullanımlar öne çıkmaktadır. Türkülerde manilere benzer bir aracılık ve simgeleştirme olması, her iki türün zaman zaman birbirine kaynaklık etme ve değişkenlik göstermeleri bakımından olağandır. Bazı mani dörtlüklerinin art arda eklenip ezgili biçimde söylenmeleri ile türkü formuna kavuştukları görülmekte; yanı sıra türkü dörtlükleri bütününden koparak mani biçiminde icra edilebilmektedir. Bu geçişkenlik özelliği, sözlü ürünlerin işlek yapılarıyla kalıp söyleyiş oluşturarak icracıya bir kolaylık sağladığını göstermektedir.

Türkülerde kültürel çevreye dair zengin bir içerik sunulmakta, özel birçok mekân isminin yanı sıra yurt, yayla, dağ, çöl, çayır, kale, dükkân, çarşı, pazar, dam, duvar, ova, bahçe, bağ, bostan, oda, ahır, kır, kuyu, pınar, çeşme başı, dere kenarı, harman yeri, evlerinin/kapısının önu gibi yer bildirimleri kullanılmaktadır. Bu yerler türkünün ait olduğu yörenin ekonomik yapısına, sosyal yaşamına, coğrafi özelliklerine işaret etmektedir. Kültürel çevre ve insan arasındaki bağa dair yargı oluşturan bu mekân unsurları arasında yer alan pencere ise türkülerde söyleyicinin duygu iletimi sağladığı yerdir. Türkülerde gurbette, evinden yurdundan ayrı hasret çeken kimse, gözünü pencereye diker ve yaralı yürek, üzüntüsünü buradan “Pencereden kar geliyor (aman annem), gurbet bana zor geliyor” diyerek dışa vurur ya da bir başka türküde “Açmayın pencereyi girmesin yeller benim de yâre yangın olduğumu duymasın eller” diyerek sakladığı duyguların açığa çıkmasını istemediğini ifade eder. Hisler haberci kuşlar gibi pencereden uçurulur ya da burası insanın kendi duygularıyla baş başa kaldığı yer olur. Bununla birlikte çoğu kez manilerde de görüleceği üzere “Elli kızın da yüz gelinin başısın, yaktı beni pencereden bakışın” türkü sözlerinde olduğu gibi anlaşılır ki mecburi bir iletişim merkezidir.

Söz konusu mekânı toplumsal cinsiyet bağlamında masal metinleri üzerinden değerlendiren Evrim Ölçer, pencereyi ev içiyle dış dünya arasında mekânın sürekliliği ve dönüştürücülüğünde işlevsel bir ara mekân olarak tanımlamış (2003: 13-18), masal kahramanları ile pencereler arasındaki ilginç bağa dikkat çekmiştir. Masalarda görüldüğü üzere kahramanlar dış dünyayla ilişki kurmak için pencereleri seçer, pencerede âşık olur,

pencereden kaçıp yollara düşer ya da pencereden aldıkları bir nesne yüzünden başlarına felaketler gelir. Özellikle bu ara mekânla ilişkinin masal kadının evli ya da bekâr olmasıyla ilişkili olarak kimliğinin oluşumunda ve dönüşümünde etki sahibi olduğu anlaşılmaktadır (Ölçer, 2003: 42).

Türk kültüründe pencerenin özel ve gizli olanla ilişkilendirildiğine dair bu sözlü örneklerin yanı sıra maddi belirtiler de bulunmaktadır. Geleneksel Türk mimarisinde komşuya saygı düşüncesiyle evlerin birbirine bakan ya da sokağa yakın bölümlerine pencere koymaktan mümkün merteye kaçınılmıştır. Pencere yapılması halinde içeriden sağlanan kontrol mekanizmasının yansımaları olarak oldukça küçük veya tahtalarla çevrili yapısı ile dışarının hükmü engellenir. İlaveten geleneksel evlerin özel olarak "kim geldi penceresi" diye tabir edilen bölümü, içeriden yapılan denetimin, kökleşik değer yargılarının ve sosyal dokunun mekânsal bir dışavurumunu izah etmektedir. Kuşkusuz ki bu verileri artırmak mümkündür. Ancak bu çalışmanın odağında maniler yer almaktadır.

Manilerde sosyal bilgiler yüklenerek mekân ve insan bağlılığını anlamaya katkı sağlayan bir yer unsuru olan pencere, bunu gelenek eşliğinde gerçekleştirir. Toplumsal kurallar kültüre özgü biçimlendiğinden kadın erkek ilişkilerini de topluma özgü şekilde düzenler. Söz konusu kural ve kaideler kadın ve erkeği çeşitli ortam ve durumlarda kısıtlayabilmekte, dolayısıyla içinde bulunduğu toplumun sosyal nizamına aykırı davranmamak adına farklı iletişim tarzlarını ortaya çıkarır. Mani söylemek de bu iletişim biçimlerinden biridir.

Manilerin yaratılmasında ve yaşatılmasında zaman ve mekân unsurlarıyla, bu unsurların soyut arka planının etkisi belirgindir. Hayatın önemli geçiş dönemlerinde düzenlenen törenlerde, Hıdırellez, Nevruz, Çiğdem günü gibi mevsimlik kutlamalarda, Ramazan günlerinde, çeşitli toplantılarda, oyun ve eğlencelerde, iş zamanı ve ortamında milli, dini, siyasi ve beşeri pek çok farklı duyguya ve düşünceye eşlik eden manilerde sosyal zaman ve sosyal mekân algısının var olduğu söylenebilir. Bu noktada manilerde mekân imgelerinin çokluğundan bahsetmek gerekir. İcracının bulunduğu yer dışında pek çok özel mekâna değindiği görülür. Mani içinde icracının yaşam tecrübesinin bulunduğu ya da birtakım özellikleri dolayısıyla telaffuz ettiği, bazen de sadece ahenkli söz söyleme gayretiyle geçirdiği özel yer isimlerinin yanı sıra genel mekânlara dair alanlar da yer almaktadır. Pınar, çeşme başı, mezar, çarşı, dağ, bağ, çayır, kale, meydan, çadır vb. doğal, yapay veya kutsal yerlere halk nazmında sıkça karşılaşılmaktadır. Bunlar dışında ev mimarisinin bir parçası olan pencere, manilerde hem sözün başlatıcısı olarak klişe bir söyleyiş olmuş hem de icracının gerçekleştirildiği sosyal bir diyalog mekânı olarak hatırı sayılır biçimde kendine özgü bir mani grubu için potansiyel oluşturmuştur.

Bu maniler kimi zaman kadın ağızlı kimi zaman da erkek ağızlıdır. Çünkü mani söyleyenini de seçebilir. Bazı ortamlarda kadın mani söyleyemez ve ayrıca, atışma biçiminin hâkim olduğu mani söyleme

geleneğinde erkekler de sadece dinleyici olabilir, atışmada bulunamaz. Balıkesir yöresinde gerçekleştirilen kına geceleri böyle bir icra ortamı sunar. Tokmak'ın aktarımına göre bu törende manilerle yakılan gelin kınasında "Gelin mani söylemezdi. Gelinin arkadaşları sevdiğine türkü söylerlerdi. Kına gecesi yapılırken kapı ve pencereler açık olurdu. Erkekler de söylenen mani ve türküleri gizlice dinlerlerdi. Eğer kapı, pencere açılmazsa erkekler kapıyı, pencereyi vurup kırarlardı. Erkekler sadece dinler, türkülere, manilere karşılık vermezlerdi" (2009: 130). Bununla birlikte aynı çevrede tam aksine yine kadınlar arasında gerçekleştirilen kına gecesinde kadınların ev içinde oynarken, erkeklerin de dışarıdan pencereye baktıklarını, genç kızların attığı maniye karşılık verip atışma yaptıklarını da nakleder (Tokmak, 2009: 98). Aynı yöredeki farklı iki icrada etken zaman içinde değişen toplumsal değer yargıları olmuştur.

Bazı yörelerde ise mani icra ortamına dâhil olan katılımcıların gelenek tarafından kesin çizgilerle belirlenmiş olduğu görülmektedir. Mehmet Ali Yolcu'nun naklettiği bilgilere göre Kepsut'un ve Bigadiç'in bazı köylerinde kaşık oyunuyla beraber mani icrası yapılırken evin/odanın pencerelerinden köyün bekâr erkekleri icrayı izleyebilmektedir (2011: 186). Geleneksel düğünlerde bazı yerlerde, bakırcı¹ mani icrasında sırasında köyün bekâr erkekleri bu icrayı, oluşturulan halkanın oldukça dışarısında ve evin pencerelerin dış taraflarında durarak izleyebilmektedir. Konuk erkeklerin bu icrayı izlemeleri ise yasaktır. Böyle durumlarda icracı olan kişinin vermek istediği mesajların asıl hedefi bu erkek dinleyici kitesidir. Böyle durumlarda iç halkalarda bulunan kadın dinleyicilerin tepkisi icracı için önemsizleşir, dışarıdaki kitlenin tepkileri önemli hale gelir (Yolcu, 2011: 188). Böylece mani söyleyicisinin bir çeşit denetim sağladığı söylenebilir.

Tekirdağ'da ise kadınların kendi aralarında nişanda ve yöresel toplantılarda oynadıkları "Ahret Ana", "Cumbur (Cümbüş)" gibi oyunlarda mani söylenmektedir. Köyde cümbüş (cumbur) denilen bu toplantılar bir tür eğlencedir. Herkes geldikten sonra eğlencelere başlanır. Köyün delikanlıları da gelirler. Pencerelerin perdeleri açılır. Delikanlılar oradan kızlara bakarlar. Kızlar hep birlikte mani söylerler. Sevgilisi olan herkes sevgilisine mani atar (Artun, 1982: 68-69). Burada ise farklı olarak maniler açıkça iletişime aracılık etmiştir.

Geleneksel toplumlarda namus ve ahlak kavramı, kadın ve erkeğin açık iletişim kurmasını desteklemez, bu nedenle kadının alanı sınırlıdır. Manilerde bunun yansıması olarak kadının yeri evdir. Bir başka deyişle ev kadının mekânıdır. Ev dışında bulunduğu ortamda erkekle diyalogu yoktur. Buna rağmen kadın, duygu ve düşüncelerini estetik bir formda uygun yerde dile getirir. Bu durumun ve anlayışın bir tezahürü pencere arkasında ya da

¹ Mehmet Ali Yolcu çalışmasında, Balıkesir yöresinde kadın manicilerin; türkücü, manici, deyişçi, dümbelekçi, bakırcı, tefçi, sinici, tepsici, çanakçı vb. olarak adlandırıldığını ifade etmiştir (2011: 167).

önünde söylenen manilerdir. Pencere sevgilinin görülmek istendiği ya da görüldüğü yerdir:

Pencereden bakıver

Bir kadehçik rakı ver

Eğer rakın yoğ ise

Cigaramı yakıver (Ekinci, 2016: 180).

Pencereden bahıyo

Kitap almış ohuyo

Kekiline yağ sürmüş

Yel estikçe kohuyo (Öcal, 1993: 147).

Pencere yârin gelmesinin beklendiği yerdir. Evin dışı açılan gözünde sevgilinin gözüyle kurulması umulan temas için kadının oyalandığı bir mekândır. Demektir ki pencere beklentiyi, umudu karşılar. Beklenen ama gelmeyen ya da arandığı yerde görülmeyen sevgili ise sevgisine bağlı olmamasıyla sevenine üzüntü verir:

Kum birikmiş dere

Vefasız yâr nerede

Geçersin belki dedim

Bekledim pencerede (Yolcu, 2011: 410).

Pencerede şişem yok

İçinde meneksem yok

Bugün yâri görmedim

Onun için neşem yok (Kınalıbaş, 2012: 264).

Toplumsal yapı kadınla erkeğin bir araya gelmesini kurallara bağlar. Erkek ancak pencerede görüp aşka düşer. Birçok manide bunun ifadesiyle karşılaşmak mümkündür. Aşağıda verilen dörtlüğün giriş dizesinde de ifade ettiği anlaşılabilir deveyi düze çıkarmak deyiminin aracılığıyla gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olmayan bu zorlu birliktelik, penceredeki etkileşimle tertiplenmiştir:

Develeri çökmüş düze

Sürmeleri çekmiş göze

Bir canım var kurban Allah

Pencereden bakan kıza (Kök, 2006: 125).

Pencere toplumsal olanla bireyselin kesişim noktasıdır; hem harici hem dâhili bir ortam yaratır ve bu noktada kadına güven verir. Bedeni evin içinde olan kadın, dışarıyla etkileşimini mekânın sağladığı imkândan kuvvet alarak ortaya koyar ve karşı cinsle iletişime cesaret eder. Pencere arkasında güvensizliğini aşmış birine âşık olabilir. Bu bakımdan pencere sosyal yasakların delindiği, kadının harekete geçebildiği bir yapı özelliği taşır. Kurulan bağ maniyi başkalarına da nakledilir:

Pencereden el etti

Kaşları gel gel etti

Senin orda duruşun

Yaktı beni kül etti (Yolcu, 2011: 446).

Sigaramı yandırdım

Pencereye kondurdum

Anne gözlerin aydın

Ben bir oğlan kandırdım (Uğurlu, 2018: 573).

Pencerede olan kadın, dışardan onu izleyen erkek tarafından sorgulanır. Çünkü kadının pencerede belirmesi, onun göze görünme isteğindedir; ev içinde ancak hayali bir varlıkken pencerede gerçek olur,

varlığını belirgin kılar. Pencereden birtakım eylemlerde bulunabilmek kadının iradesini temsil etmektedir; karşı cinse ilgisini belli eder, naz yapar, karşılık bekler. Somut dünyada kadından daha çok görünen ve etkin olan erkeğin aynı atıklığe duygusal durumunu izahta da sahip olması mecburiyeti vardır. Toplumsal kabuller ve olası çevre baskısı kadını kısıtlamış, bu görev erkeğe yüklenmiştir. Ancak penceredeki kadın özgürlüğe sahiptir, bu durumda erkeğin iletişimi başlatan olma niteliği kaybolur. Bununla beraber erkeğin kadını ilgisiyle kandırdığı yer de penceredir:

Uzakdan görünüyü

Gonak pencereleri

Sen kime edeyişun

Yarum o cilveleri (Duman, 2011: 56).

Pencereden bakarsın

Halka şeker atarsın

Nazlı yârim ol diye

Bana çalım atarsın (Yazıcı, 2019: 140).

Duygu ve düşüncelerin, karşılıklı olarak kurulan bildirişim yoluyla aktarıldığı mekân olan pencerede sevilen kişi başkalarıyla da iletişim kurabilir. Beklendiği gibi hareket etmeyen sevgilinin bu durumda başkasına meyil vermesi maniyle eleştirilir. Aşağıda verilen mani metninde Türk halk kültüründe en sık kullanılan simgelerden biri olan elmanın ifadedeki işlevi göze çarpmaktadır:

Pencerenin önünde

Elma soymuşsun yârim

Ben seni görmeyeli

Oynak olmuşsun yârim (Yolcu, 2011: 446).

İşıl Altun'un *Türk Halk Kültüründe Elma* başlıklı çalışmasında, manilerde (2008: 272) sıkça kullanıldığını ve doldurma olarak kullanılan ilk iki dizede yer aldığını belirttiği elma, yine aynı çalışmanın bir başka bölümünde ifade edildiği üzere bolluk, bereket, üreme, sağaltma, sevgiliye sevgi, bağlılık, haberleşme ve iletişim sembolü (2008: 263-274) olarak açıklanmıştır. Bu bilgiden yola çıkarak elmanın, sadece kafiye sağlamak ya da söze geçişte aracılık veya hazırlık maksadıyla doldurma bir söz olarak değil işlevsel bir kullanım taşıdığı söylenebilir. Erkek ağızlı bu manide, *elma soyan sevgili* ile kadının ağır başlı olmadığı haberinin alınması ve sadakatsizliğinin öğrenilmesi semboller aracılığıyla ifade edilmiştir.

Anonim halk edebiyatı ürünlerinde, aşk konulu şiirlerde daima ifade edilen durumlardan biri olan sevdiğine kavuşamama, çoğunlukla sevgi anlatımına dayanan manilerde farklı sebepleri ile çokça anlatım bulmuştur. Sevenler arasında birtakım engeller vardır, engellerden biri çoğunlukla sevgilinin ailesinden biri olur ve sıklıkla bu annedir. Zaman zaman kızın annesi başlık parasını az bulur, kimi zaman da oğlanın annesi kızı beğenmez; dolayısıyla anne fiziksel ya da maddi açıdan uygun görmediği için sevenlerin kavuşmalarına mani olur. Bu durumda kadın söylemli bazı manilerde birlikte olma ve erkeğin aileye dâhil edilme isteği, anlam yönünden yasağı çağrıştıran mekânsal bir başka unsur aracılığıyla ifade edilir. Kapı açık bir

mekânken, arka kapı nitelendirmesiyle onay verilmeyen duruma gizli bir itirazı karşılar:

Pencerede yârim

Perçemini tara yârim

Anam sana vermiyo

Bir dinara yârim (Kınalıbaş, 2012: 264).

Pencereden bak oğlan

Sigaramı yak oğlan

Annenin gönlü yoksa

Arka kapıdan gel oğlan
(Uğurlu, 2018: 564).

Pencere yoksa iletişim yolları kaybolur, iletişimsizlik söz konusu olur. Pencereyi gözleyen her zaman olumlu karşılık almaz. Kadın kendisine yönelen duygularla ilgilenmediği ya da kaynağından hoşlanmadığı takdirde tavrını sert tepkilerle verebilir. Ancak bu durumda gizli olanın ifade edildiği pencerede değil, aleniye ifade eden kapıda açık biçimde gösterir:

Bu evi yapan usta

İnşallah olur hasta

Hiç pencere koymamış

Nerden bakayım dosta

(Yılmaz, 2005: 263).

Pencereyi açiverdi

Kapıdan çıkıverdi

Esneme bir tokat geldi

Gözlerimi açiverdi

(Yazıcı, 2019: 245).

Kadını görünür kılan mani sözleridir, onun örtük yaşamını dışa açan da pencere arkasında söylediği maniler olur. Kadının yüreğindekiyle iletişime geçme çabası buradan verilir. Pencere diğer bir deyişle kadını özgür kılmaktadır. Burası; özellikle kadınla örtüşen, kadının hâkimiyeti altında olan mekân mutfak penceresidir ve çoğu kez buluşma yeri olur:

Fasulyeyi pişirdim/Ateşte süt pişiyor

Toprak tenceresinde

Gel yârim buluşalım/konuşalım

Mutfak penceresinde (Uğurlu, 2018: 503;

Kuru, 2006: 71).

Fasulye kaynatırım

Toprak tenceresinde

Ben yarı oynatırım

Mutfak penceresinde

Kınalıbaş, 2012: 236;

Kuru, 2006: 50).

Bazı manilerde kendisine söz söylenen bellidir, açıkça adı telaffuz edilir. Bazen de sevgiliyle haberleşme yeri olan pencere, mektup alınıp verilen, sevgiliden mektup beklenen yer olur. Görsel iletişim ve sözlü iletişime yazılı iletişim aracı mektup böylece eklenir. Burası kadının günlük yaşamından manzaralar sunar. Rutin iş ve uğraşlarını dile getirir:

Oğlanın adı Nedim

Oğlan sana ne dedim

Penceremin altında

İmzalı mektup verdim (Yolcu, 2011: 304).

Pencerede oturum

Halı kilim dokurum

Gönder yârim bir mektup

Ben kendicim okurum

(Yolcu, 2011: 396).

Kimi zaman bunun aksine bariz olarak ismi verilmemekle birlikte örtülü şekilde mani sözleriyle sevgilinin tarifi yapılarak saç, boy, yaş, eğitim,

huy bakımından özelliklerine değinilir. Böylece açıkça söylenmese de söz muhatabına ulaştırılmış olur:

Pencereleri dear muhatabın mi

Develeri yığırımı

Bir ananın iki oğlu

Güççüü benim deal mi (Öcal, 1993: 147).

Pencereye oturmuş

Kekilini yatırmış

Benim sevdiğim oğlan

Ortaokulu bitirmiş (Öcal, 1993: 148).

Pencerede şişlerim

Kanaviçe işlerim

Orta boylu sevdiğim

Boy resmini isterim (Kınalıbaş, 2012: 264).

Manilerde en çok dile getirilen konular arasında evlilik bulunmaktadır. Evlilikle ilgili çok çeşitli konulardan bahsedilir. Bu tür manilerde öncelikle kadının evlenme isteğini görürüz. Sevdiğine elini çabuk tutmasını söyler, aksi halde başkasıyla olacaktır. Kimi zaman bu halde tehditkâr ya da umarsızken kimi zaman sevgisine sadıktır, bu uğurda gözü karadır, kavuşma isteğinde kararlıdır; evlenmelerine mani olunursa kaçacak yine de sevdiğiyile olacaktır. Bunun yanında manici, kendi gençliğiyle karşılaştırarak beğenmediği, onaylamadığı zamane kızlarına eleştirisini erkeklere seslenerek evlenmemeleri yönünde uyarı yaparak duyurur:

Pencereden bak bana

Fındık/sakız fıstık at bana

Sakız/fındık fıstık napayın/istemem

Altın/tektaş yüssük dak/al bana

(Uğurlu, 2018: 472).

Bahçelerde zerdali

Penceresi perdeli

Evlenmeyin bekârlar

Şimdi kızlar zır deli

(Abalı, 2019: 170; Yolcu ve Dinç, 2018: 80).

Pencere cam cama

Selam söylen amcama

Amcam kızını vermezse

Turşu kursun fincana (Öcal, 1993: 148).

Bahçelerde patlıcan

Pencereyi açucan

Yolla yârim babanı

Vermezse kaçucan (Yolcu, 2011: 370).

Kadın evlilik konulu manilerde katıksız bir üslup kullanır. Erkeği de kendisi kadar net görmek ister, oyalanmak istemez, harekete geçmemek nedamet getirecektir. Sevgililerin arasına istenmeyen başkaları girebilir, varlığı tam ortaya çıkmasa da muhtemel olan talip adayı kadın tarafından önemsemez. Ancak diğer taraftan sevdiğiyile evlenmemeyi yenilgi olarak kabul eder ve bunu başaramaması halinde kınanmak istemez:

Pencerede durursun

Camı tık tık vurursun

Alacaksan al beni

Penceremin yanına

Sinek konu camına

Oğlan sana varmazsam

Sonra pişman olursun (Yolcu, 2011: 378).

Yazık olsun şanıma (Yolcu, 2011: 378).

Maniler durum bildirir; sembolik bir dil yaratan manici, içinde bulunduğu hali manilerle duyurur. Örneğin aşağıdaki manide kadının diğer talipleri sinek deyişi ile simgeleştirilmiş ve içinde bulunduğu zorluk ifade edilmiştir. Kadının gönül rızasının olmadığı bir evlilikle düştüğü kötü durum anlatılır:

Pencerede sinekler

Lokum olsam yicekler

İstemediğim bir oğlanla

Zorla evlendircekler (Yazıcı, 2019: 284).

Sevgiliye bir an önce kavuşmak isteğinde olan kadın vefalı davranılmasını bekler. Ayrılık duygusunun konu edildiği manilerde penceren bakan sevgilinin başkasıyla evlenmesine sitem edilir:

Pencereden bak da gel

Altın saat tak da gel

Hakikathı yar isen

Sular gibi ak da gel (Kök, 2006: 128).

Pencereden bahan yar

Al kınalar yahan yar

Benden sonra gidip de

Yadellere bahan yar (Becer, 2006: 40).

Görüldüğü üzere manici sözün aslını bozmadan, duygu ve düşünceyi saklamadan dile getirir. Manici sözünü sakınmaz. Müstehcenlik çağrışımı içeren maniler de bu üslubun bir yansımasıdır:

Penceresi dilmeden

Ne geçersin gülmeden

Ne ettiysen sen ettin

On beşime girmeden (Abalı, 2019: 169).

Pençerede gavırma

Gız saçını savırma

Bileğinden tutunca

Anne diye banırma (Abalı, 2019: 173).

Kadın söylemli manilerde söyleyiş biçimi neşeli ya da alaycıdır. Pek çok örneğini görmenin mümkün olduğu aşağıdaki türden manilerde, erkeklere söylenen aşağılayıcı sözler dikkati çeker. Kötü sözler ise yine kadının faaliyet alanı olan mutfaktan seçilen malzemelerle oluşturularak kadın söylemine uygun düşer:

Trenin penceresi

İçinin çerçevesi

Erkekler bu dünyanın

Bulaşık tenceresi (Abalı, 2019: 183).

Asarköy penceresi

İçinin çerçevesi

Asarköy oğlanları

Bulaşık tenceresi (Yolcu, 2011: 397).

Ölüm temalı bazı manilerde bu kez kadının bağlılığı sorgulanır. Manilerin âdet ve geleneklere ışık tutan yönü dikkati çeker. Anadolu'da yas âdetlerinde eşini kaybeden kadının 40 gün evden çıkmadığı bilinmektedir. Yine bir başka âdet de ölüm olayının gerçekleştiği evin pencerelerine kara

perdelere çekilmesidir. Yaşanan acının, üzüntünün göstergesi bu eylemler maninin alt metninde geleneğin birer parçası olarak aktarım bulmuştur:

Penceresi tahtadan

Nasıl çıhtın gorhmadan

Yar nereye gidiyon

Daha gırhım çıkmadan (Öcal, 1993: 148).

Ala çamda çıra yok

Pencerede kara yok

Ağlama Meryem Ana

Genç ölüme çare yok (Yolcu, 2011: 405).

Sonuç

Halk kültürü ürünleri arasında sözlü ürünler, değişen ve dönüşen yaşam düzeninde her türlü etkileşime karşın özünü koruyarak icra bulunmaktadır. Bu daimiliğin temel nedeni halkın ihtiyaçlarını karşılamakta sahip oldukları beceridir. Her birinin yaratılma ve söylenme sebebi vardır ve bu ürünlerde toplumun devinimsel unsurlarının varlığı aşikârdır. Çünkü halk kendi yaşantısını, kendi fikrini ve duygusunu bu diri unsurlar üzerine bina eder. Toplumsal normların yönettiği insan davranışlarının, edebi ürünler üzerinde oluşturduğu etkilerle bir topluluğun din, ahlak, inanç yapısını ve kimliğini, edebi ürünün icrası ve seslendiği çevrenin dünyası tahlil edilebilir. Dolayısıyla aslında edebi ürünler toplumsal yapıyla biçim kazanır. Maniler de bu şekilde biçim kazanmış ürünlerdir.

Manilerin ele alınması gereken birçok cephesi vardır. Yaratıcısı halkın ruhunu anlayabilmek için manilerin sunduğu zengin anlam dünyası türlü yönleriyle çözümlenmelidir. İncelediğimiz cepheden toplumsal hassasiyetlerin zorunlu birtakım eylem alanları oluşturduğu, bazı mekânların bu anlamda iletişimsel değer kazandığı görülmektedir. Mani söyleme geleneği içinde mekânın etki ve işlevi sosyal zemine ayna tutmaktadır. Bu tür manilerde kadına yüklenen toplumsal kimliği, toplumun kadın ve erkeğe geliştirdiği farklı bakış açısını, her iki cinsin duygusal beklentilerini görmek mümkündür. Daha çok kadın söylemin göze çarptığı manilerin erkek imge ve izlenim içerdiğini, ilaveten kadının süslenme biçimlerinden, evlenme biçimlerine, yas âdetlerinden günlük yaşama dair gelenekten taşınan değerleri ifade ettiği söylenebilir. Sonuç olarak sosyal bir icra mekânı olarak pencere, maniyle kurulan iletişimde işlerlik göstermiştir. Manici, burada maniyi niyetine aracı etmiş, duyduğu aşkı açığa vurmuştur.

KAYNAKÇA

- Abalı, İ. (2019). *Koçarlı (Aydın) halk kültürü*. İstanbul: Hiper.
- Altun, I. (2008). Türk halk kültüründe elma. *Turkish Studies*, 5, 262-281.
- Artun, E. (1982). Tekirdağ'da kadınların kendi aralarında nişanda ve yöresel toplantılarda oynadıkları oyunlar ve adetler. *Türk Folkloru Araştırmaları*, 47-74, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi.
- Artun, E. (2009). *Türk halk edebiyatına giriş*. İstanbul: Kitabevi.
- Başgöz, İ. (1957). *Manilerimizden*. Ankara: Dost.

- Becer, M. (2006). *Türk halk bilimi içinde Erzurum manilerinin yeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, A. (2001). Manilerdeki gizler ve Bayburt manileri. *Milli Folklor*, 51, 100-108.
- Duman, M. (2011). *Trabzon halk kültürü*. İstanbul: Heyamola.
- Eker, G. Ö. (2015). Gelenekten geleceğe halk edebiyatı. *Türk halk edebiyatı el kitabı*, 393-410, İstanbul: Grafiker.
- Ekinci, Y. (2016). *Burdur kültürü*. Ankara: Sistem.
- Kaya, D. (2014). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ.
- Kınalıbaş, M. (2012). *Kütahya manileri üzerine bir inceleme*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kök, Z. (2006). *Karaisalı (merkez) halk kültürü araştırması*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kuru, M. (2006). *Edirne ili Keşan ilçesi folklorunda gelenekler ve maniler*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öcal, A. (1993). *Boğazlıyan'da mani geleneği ve Boğazlıyan ile yöresi manileri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ölçer, E. (2003). *Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Önal, M. N. (2007). Muğla manilerinde günlük yaşam. *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyum Bildirileri (Türk Dünyasında Maniler)*, 369-388, İzmir: Yaz-Ar-Bir ve Fethiye Belediye Başkanlığı.
- Şimşek, E. (2015). Anonim halk şiiri içerisinde manilerin yeri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5, 59-87.
- Tokmak, Y. (2009). *Balıkesir ve çevresinde kına folkloru üzerine derlemeler ve incelemeler*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uğurlu, M. (2018). *Adana mani söyleme geleneği ve Adana'da söylenen maniler*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yardımcı, M. (2002). *Başlangıcından günümüze Türk halk şiiri*. Ankara: Ürün.
- Yazıcı, M. (2019). *Denizli manileri*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, M. A. (2005). *Aladağ halk kültürü araştırması*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Yolcu, M. A. (2011). *Balıkesir'den derlenen maniler üzerinde bir araştırma*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yolcu, M. A. - Dinç, M. (2018). *Çanakkale yöresi halk kültürü*. Çanakkale: Paradigma Akademi.